

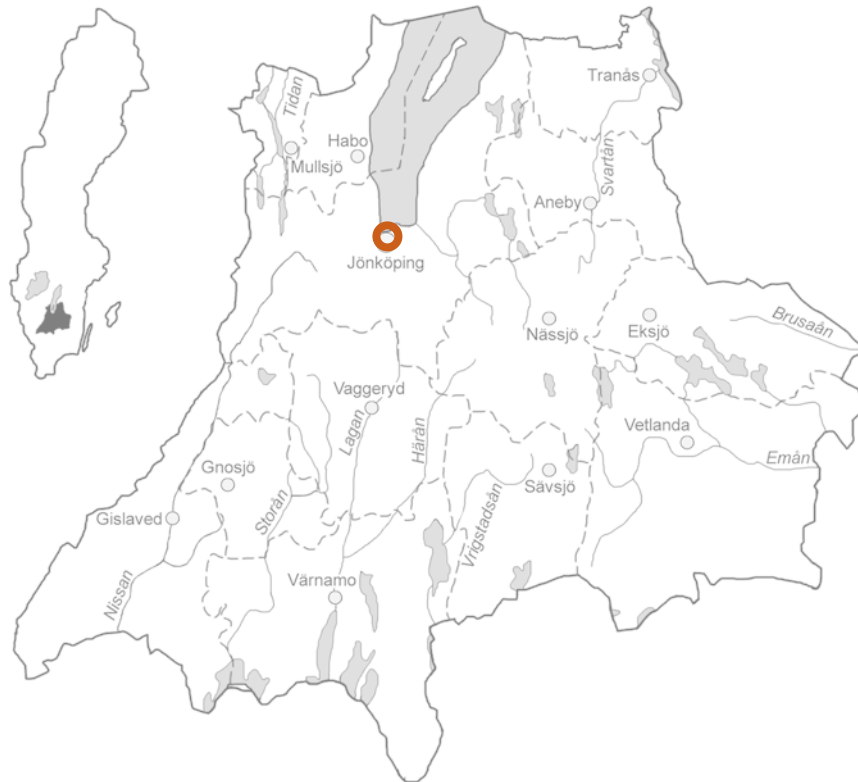
Ledningar i Museiparken

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L1973:2508 inför nedläggning av ventilkammare, Jönköpings socken och stad, Jönköpings län

Ledningar i Museiparken

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L1973:2508 inför nedläggning av ventilkammare, Jönköpings socken och stad, Jönköpings län.

Jönköpings läns museums dnr: 2022-169
Länsstyrelsens dnr: 431-1900-2022

Rapport, foto och ritningar: Ann-Marie Nordman
Rapportgranskning: Anna Ödéén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr I2018/00079.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2024

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	7
Målsättning och metod	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Tidigare undersökningar	8
Resultat	8
Hovrättsgränd	8
OS500 Schakt vid Smedjegatan	8
OS547 Schakt mitt i Hovrättsgränd intill ingång till nr 4	8
OS548 Schakt i södra delen av Hovrättsgränd	10
Museiparken och Slottsgatan	10
Odengatan och Boktryckargatan	11
Fynd	11
Utvärdering av undersökningsplanen	11
Administrativa uppgifter	12
Referenser	13
Arkiv	13
Kartmaterial	13
Tryckta källor och litteratur	13

DEN UPDRAGSARKEOLOGISKA PROCESSEN

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14§§ i Kulturmiljölagen samt genom direktiv och föreskrifter. Arkeologiska uppdrag indelas i flera etapper: arkeologisk utredning, förundersökning och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen.

Arkeologisk utredning

Arkeologisk utredning brukar göras i två steg. Den första etappen, steg 1 (AU1), innebär att befintlig kunskap i form av arkivmaterial, äldre handlingar och historiska kartor samt litteratur och uppgifter om tidigare undersökningar sammanställs med syfte att se om fornlämningar berörs av arbetsföretaget. Därtill görs en fältinventering i syfte att lokalisera tidigare okända fornlämningar. Steg 2 (AU2) utgör den del som innebär markningrepp i form av sökschakt med grävmaskin och provrutsgrävning. Om det konstateras förekomst av fornlämningar så kan dessa, om de inte kan bevaras, gå vidare till en arkeologisk förundersökning.

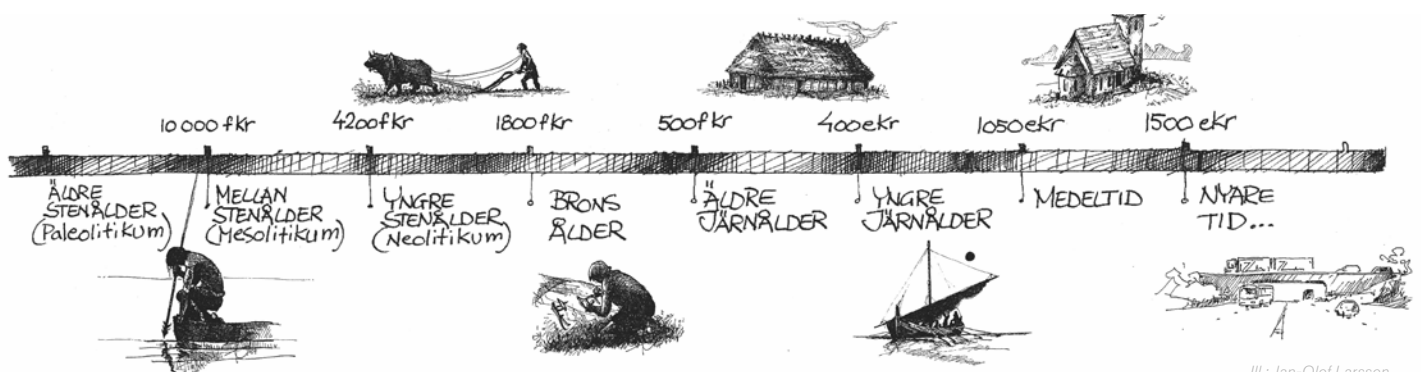
Arkeologisk förundersökning

En arkeologisk förundersökning (FU) syftar till att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt att ta till vara fynd. Resultaten ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen inför kommande beslut om tillstånd till ingrepp i en fornlämning. Förundersökningen ska också ge underlag för företagarens (exploatörens) vidare planering. Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential går det vidare till nästa steg i processen - en arkeologisk undersökning.

Arkeologisk undersökning

En arkeologisk undersökning (UN) utförs med anledning av att en fornlämning behöver tas bort. Syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera en fornlämning, ta till vara fornyfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap av relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Dokumentationsmaterialet och fynden ska bevaras för framtiden samt tolkas vetenskapligt och infogas i ett kulturhistoriskt sammanhang. Undersökningen innebär att hela eller delar av fornlämningen slutgiltigt tas bort. Efter att fornlämningen tagits bort är marken fri att exploatera ur fornlämningssynpunkt.

Mer information om den uppdragsarkeologiska processen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida.

Sammanfattning

I samband med installation av ventilkammare i Museiparken samt utbyte av vissa VA-ledningar i parken och omgivande gator har Jönköpings läns museum utfört arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Förutom schaktet för ventilkammaren öppnades åtta schakt vid befintliga ledningar. Två av dessa anslöt till ventilkammaren. I flera schakt observerades endast sentida fyllnadsmassor.

Av största intresse var området söder om Slottsgatan då inga arkeologiska insatser hade tidigare gjorts här. Förutom grunden till stadens ridhus (sedermera Frälsningsarméns hus) som byggdes på 1860-talet observerades inga konstruktioner. Området visade sig bestå av fyllnadsmassor av vilka de äldsta bedömdes ha lagts ut redan på 1600-talet närmast Slottsgatan. I de nedersta skikten hade man i omgångar varvat med granris och sand i hopp om att torrlägga det vattensjuka området intill Munksjön. Bedömningen är att åtminstone inom Museiparken närmast Munksjön har ingen fast byggnation kommit igång före 1800-talets andra halva.

Figur 1. Utdrag ur digitala ekonomiska kartan. Skala 1:10 000.

Inledning

Med anledning av Jönköpings kommuns planer att anlägga en ventilkammare för dricksvattennätet har en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning genomförts i Museiparken. Samtidigt byttes delar av befintliga ledningar ut i Hovrättsgränden, Boktryckargatan och Odengatan. I Museiparken installerades en cirka 4×4 meter stor ventilkammare under mark i parkens norra del. Kammaren anslöts till den befintliga ledningen som löper mitt i parken i nord-sydlig riktning. Dessutom öppnades schakt i Hovrättsgränd, Slottsgatan, Boktryckargatan och Odengatan (se figur 3). Sammanlagd undersökningsyta var cirka 900 m².

Beställare var Jönköpings kommun. Ansvarig för den arkeologiska undersökningen och rapporten var antikvarie Ann-Marie Nordman vid Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

Uppdragets målsättning var att dokumentera framkomna fornlämningar och komplettera resultaten från tidigare genomförda undersökningar i området. Schakten öppnades över befintliga vattenledningar vilket gjorde att i de flesta fallen fanns inga intakta kulturlager kvar. I ett större schakt i Museiparken kunde intakta lämningar dokumenteras – i övriga schakt var de äldre spåren i bästa fall begränsade till schaktväggar.

Arbetet genomfördes som schaktningsövervakning parallellt med nedläggning av nya rör. Inmätningarna gjordes med Nätverks-RTK vilket resulterade i många fel i mätfilerna då närliggande höga byggnader störde signalen – både X- och Y-värden och höjdangivelser kunde slå mellan några decimeter till flera meter. Omfattande redigeringar krävdes vid efterarbete.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet är beläget på Jönköpings Öster – stadsdelen som togs i anspråk under tidigt 1600-tal och som är en del av fornlämning L1973:2508, Jönköpings stadslager från medeltid och tidigmodern tid. Före 1600-talet hade området varit obebyggt och använts bland annat som betesmark. Området bestod av en sandrevel som söderut övergick i rena torvmarker – ”moras” som det benämndes på karta från 1600-talet. I nord-sydriktning sträckte sig undersökningsområdet från Smedjegatan till Boktryckargatan på Kålgården – från sandrevel till rena träsket.

Hovrättsgränden etablerades redan på tidigt 1600-tal och har behållit sin sträckning genom århundraden. Området söder om Slottsgatan har bestått av ren träskmark i början av 1600-talet. Längs Slottsgatans sträckning löpte en kanal med utlopp i Munksjön. Den var i bruk från 1600-talet till början av 1900-talet då den fylldes igen. I äldre kartmaterial utgör Museiparken och området söder därom icke planlagt område fram till början av 1800-talet

Figur 2. Utdrag ur *Karta öfver Trakten kring Jönköping 1821*. Pilen visar läget för en liten byggnad eller skjul med okänd funktion inom nuvarande Museipark.

då första byggnader framträder inom nuvarande Museipark och läns museets tomt på 1821 års *Karta öfver trakten kring Jönköping* (Figur 2).

Tidigare undersökningar

Längs Hovrättsgränden har inga arkeologiska insatser gjorts tidigare. Inom Museiparken har man endast vid ett tillfälle haft möjlighet att dokumentera lagerföljd i samband med brunnsgrävning i parkens norra del. Inga kulturlager påträffades då men på 1,9 meters djup fanns dels påförd sand dels ris och kvistar som använts till att höja och stabilisera marknivå innan området togs i bruk.

I norra änden av Hovrättsgränd vid korsningen med Smedjegatan har en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning genomförts (Enbäck 1997). Endast sentida fyllnadslager påträffades i det schaktet.

I kvarteret Apeln 37 vid korsningen Hovrättsgränd/Slottsgatan genomförde läns museet en arkeologisk undersökning år 1991 (Gustafsson et al 1995). Då dokumenterades timmerkistor i knuttimringsteknik vilka utgjort grundläggning för bebyggelsen på tomt. Kistorna hade placerats på den ursprungliga torven och fyllts med granris, grenar, stenar och sand. Tomten hade bebyggts för första gången på 1650-talet då en enklare bostadsbyggnad av rundtimmer uppfördes nära Hovrättsgränd i tomtens norra del. Tomtens västra del togs i anspråk senare, men inga spår av äldre byggnader fanns bevarade. Fyndmaterialet bestod i huvudsak av lokaltillverkat keramik i form av blyglaserade fat, krukor och trefotskärl vilka daterades till 1600- och 1700-tal. Ett kopparmynt från drottning Kristinas regeringstid återfanns strax utanför husgrunden. Bland övriga fyndgrupper kan nämnas glas, kritpipor, läder (spill från skotillverkning) och djurben.

Resultat

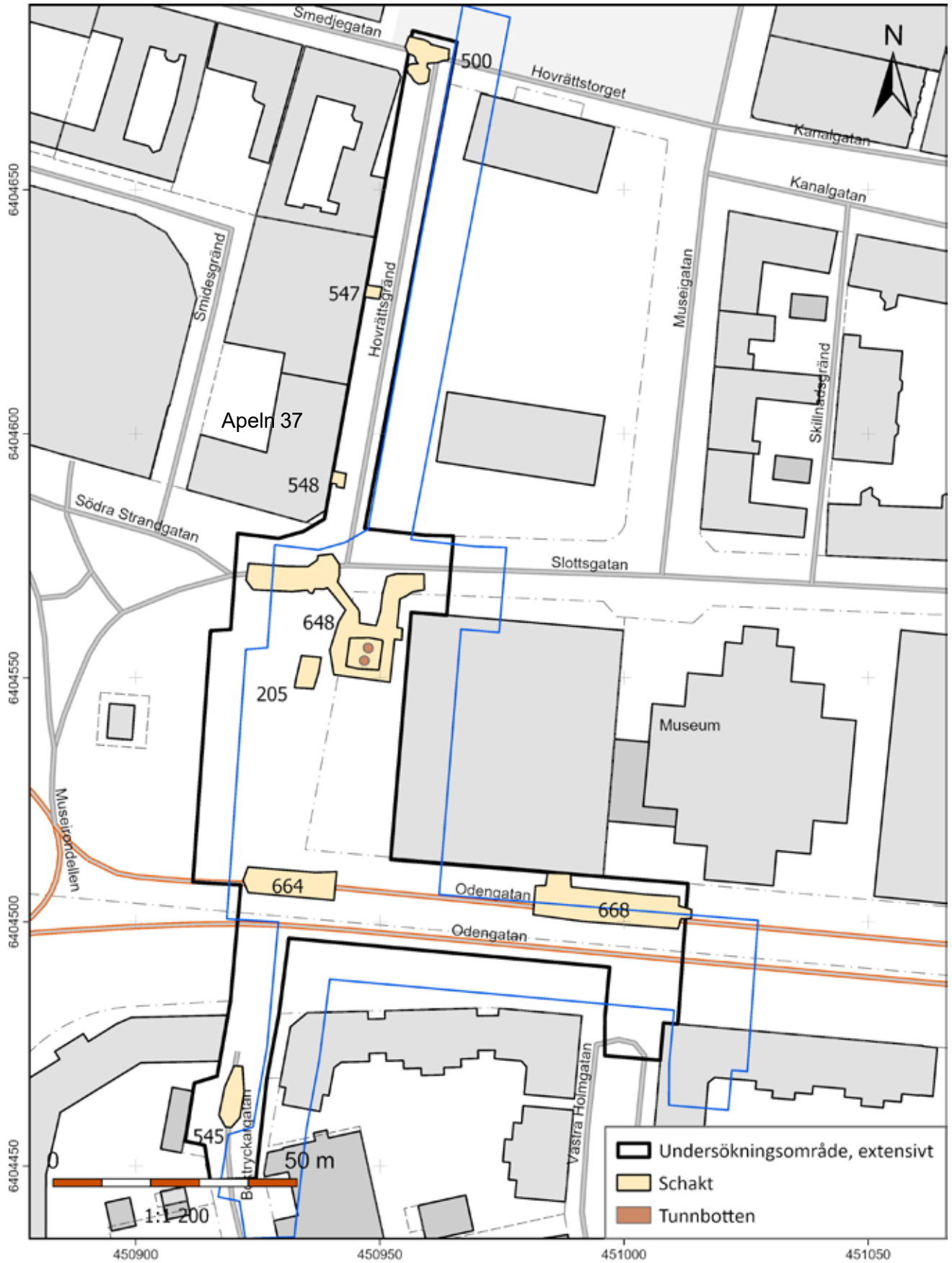
Hovrättsgränd

OS500 Schakt vid Smedjegatan

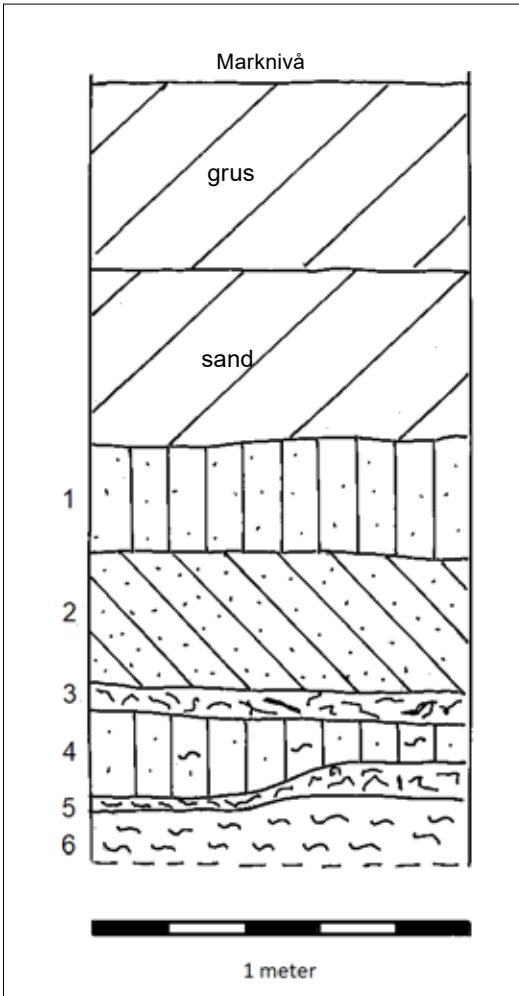
I norra änden av gränden öppnades ett 9,5×8,8 meter stort schakt som i stora drag sammanföll med schaktet från 1997 års förundersökning (Enbäck 1997). Dock kunde man dokumentera spridda spår av äldre kulturlager och påförda sandlager i schaktets västra och södra väggar ner till 1,3 meters djup.

OS547 Schakt mitt i Hovrättsgränd intill ingång till nr 4

Ett 3,4×2,7 meter stort schakt öppnades intill husväggen 4 meter norr om ingången till fastigheten. Intill husgrunden fanns på 1,0 meters djup ett sandlager med inslag av gråbruna linser av kulturjord. Lagrets bottennivå gick inte att mäta då det låg under grundvattennivån som fanns 1,3 meter under gatubeläggningen.

Figur 3. Undersökningsområde med de undersökta schakten markerade. Skala 1:1 200.

Figur 4. Schakt 205, utsnitt av profil mot väst. För beskrivning av lagren se text till höger.

Figur 5. Ridhuset som sedermera blev Fräslingsarméns församlingslokal. Fotograferad någon gång på 1870- eller 1880-talet. Jönköpings läns museums arkiv JM.1994-1-2290.

OS548 Schakt i södra delen av Hovrättsgränd

Ett 3×3 meter stort schakt öppnades intill husväggen ca 5 meter norr om byggnadens sydöstra hörn. I schaktet konstaterades endast sentida fyllnadsmassor i husets frischakt.

Museiparken och Slottsgatan

I Slottsgatan öppnades flera schakt längs befintliga ledningar. Schakten kopplades senare ihop med det stora schaktet OS648 i Museiparken. Endast recenta fyllnadsmassor iaktogs i dessa. Inne i Museiparken öppnades två schakt varav det ena (OS648) placerades 3 meter väster om museets vägg och var cirka 12×12 meter på marknivå. På grund av släntning var schaktbotten 7,5×7,5 meter stort. Två anslutningar till schakten i Slottsgatan öppnades (se Figur 3). I Museiparken öppnades även ett separat schakt OS205 som var 7,0×4,5 meter stort (nord-sydligt), mitt i norra halvan av parken, 19 meter väster om museet.

I schakt OS648 framkom på 1,2 meters djup först ett 5–10 centimeter tjockt lager lera och därunder kraftiga bilade stockar och större stenar (som mest 0,7 meter i diameter). Dessa utgjorde grundläggningen till det gamla ridhuset/Fräslingsarméns hus som stått här från 1860-talet fram till mitten av 1950-talet. Ridhuset hade byggts direkt på torven (Figur 5). Schaktet var inte tillräckligt stort för att några yttre begränsningar av byggnaden kunde dokumenteras.

Under ridhusets grund framkom två tunnbottnar nedgrävda i torven cirka 2 meter under dagens marknivå (se Figur 3). Tunnorna har varit 2,0–2,1 meter i diameter och de var nedgrävda i torven under grundvattennivån. Insidan av tunnorna har varit fodrade med ett 15–20 centimeter tjockt lager blålera. Det är oklart vad tunnorna har använts till – lerbodring har knappast varit aktuell i graveritunnor som annars förekommer i kvarteren i området.

I det mindre schaktet OS205 mitt i parken kunde kulturlager dokumenteras i den västra schaktväggen. Under ett nästan 1 meter tjockt påfört sand- och gruslager framkom ett humöst lager med inslag av kol och träflis (L1, se figur 4). I detta lager fanns fynd av keramik, glas, ostronskal och djurben – ett utkastlager vid Munksjöstranden. Lagret överlagrade ett cirka 0,3 meter tjockt sandlager som bedömdes motsvara Kronans sand (L2) – sandlagret som med kronans hjälp lades ut på Öster när området togs i anspråk på 1610-talet. Under den påförda sanden fanns ett 10 centimeter tjockt lager av granris och grenar (L3) och därunder fanns ett gråbrunt torvaktigt lager med enstaka fynd av ben och fajans (L4). Under det torvaktiga lagret fanns ytterligare ett tunt skikt granris (L5) som hade lagts på den ursprungliga torven (L6). Den ursprungliga torvnivån fanns 1,9 meter under marknivå.

Inga rester av byggnaden på 1821 års karta hittades. Troligtvis har den varit av mycket enkel konstruktion som inte lämnat några

spår efter sig.

Odengatan och Boktryckargatan

I Odengatan öppnades två större schakt (OS664 och OS668) under vintern 2023/2024. Då schaktväggarna var frusna var det svårt att se några lagerskiljen. Under ett sand- och gruslager fanns granris och grenar cirka 1,2 meter under mark och därunder vidtog ursprunglig torv. Varken konstruktioner eller regelrätta kulturlager observerades.

I schaktet OS545 i Boktryckargatan framkom inga intakta konstruktioner eller kulturlager. Hela schaktet var fyllt med grus och sand.

Fynd

I de flesta schakt påträffades inga fynd av intresse. I schakt OS500 vid Smedjegatan framkom två krukskärvor. Fynd nummer 1 var en fatskärva av yngre rödgods med rullstämpeldekorer och fynd nummer 4 var en liten porlinskärva av ostindiskt typ. Även enstaka djurben konstateras i schaktväggen, men dessa tillvaratogs inte.

I schakt OS205 mitt i Museiparken påträffades dels yngre rödgods samt fajans. Även här observerades enstaka djurben samt ostronskal.

All keramik var av allmän 1700–1800-tals karaktär (se tabell nedan).

Utvärdering av undersökningsplanen

Undersökningens syfte var i första hand att öka kunskapen om denna del av den tidigmoderna staden. Inga arkeologiska insatser hade gjorts söder om Slottsgatan – förutom en översiktlig lagerbeskrivning i en brunnsgrop i Museiparkens norra del. I alla schakt söder om Slottsgatan fanns tjocka lager sentida fyllnadslager i form av sand och grus. Vid korsningen Smedjegatan/Hovrättsgränd och i Museiparken fanns rester av svårtolkade kulturlager. Lämningarna var fragmenterade och de få fynd som påträffades svåra att datera närmare än till 1700–1800-tal. Av konstruktioner påträffades endast fundamentering till ridhuset/Frälsningsarméns hus från andra halvan av 1800-talet.

Området söder om Slottsgatan i höjd med Museiparken har inte tagits i anspråk förrän tidigast på 1800-talet.

Länsmuseet anser att undersökningsplanens målsättning har uppfyllts.

Fnr	Material	Sakord	Vikt	Antal	Fragm	Schakt	Lager	Fyndomst	Beskrivning
1	Keramik	Fat	27	1	F	500		Lösfynd i schaktbotten	Yngre rödgods. Glasyr. Stämpeledekor
2	Keramik	Fat	15	2	F	205	3	I profil mot väst	Yngre rödgods
3	Fajans	Fat	28	2	F	205	8	I profil mot väst	Fajans m vit glasyr. Violett dekor
4	Porslin	Fat	1	1	F	500		Lösfynd i schaktbotten	Ostindiskt porslin. Blå och brun dekor mot vit bakgrund

Figur 6. Fyndtabell

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-1900-2022
 Länsstyrelsens beslutsdatum: 2022-07-20
 Jönköpings läns museums dnr: 2022-169
 Beställare: Jönköpings kommun
 Rapportansvarig: Ann-Marie Nordman
 Rapportgranskning: Anna Ödéen
 Fältansvarig: Ann-Marie Nordman
 Fältarbetstid: 2022-11-16–2024-01-04
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Jönköpings kommun
 Socken: Jönköpings stad
 Församling Kristina
 Fastighetsbeteckning: Hovrättsgränd, Museiparken
 Koordinater: 6404525N, 450943E
 Koordinatsystem: Sweref 99 TM
 Höjdsystem: RH 2000
 Undersökningsyta: 900 m²
 Fornlämningsnummer: L1973:2508
 Fornlämningstyp: Stadslager
 Tidsperiod: Tidigmodern tid
 Fynd nr: 1-4

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande arkeologiska undersökningar inom Jönköpings Östra stadsdel

Riksantikvarieämbetet, Stockholm (RAÄ)

Kulturmiljöregistret, Forsök: <https://app.raa.se/open/fornsok/>

Kartmaterial

Karta öfver trakten kring Jönköping. C. Blidberg, C. Lovén, J. Waern. 1821. SE/KrA/0400/13B/047a

Tryckta källor och litteratur

Atlas över Sveriges städer. 1853–1861. Jönköping. red. Gunnar Ljunggren

Enbäck, Berith. 1997. *Schaktning för VA-ledning vid Kanalgatan samt korsningen Smedjegatan/Hovrättsgränd – Fornlämning 50, Jönköpings stad, Ljungarums socken, Jönköpings kommun.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1997:31. Jönköping.

Gustafsson, Agneta, Nordman, Ann-Marie & Pettersson, Claes. 1995. *Kvarteret Apeln 37. Arkeologisk undersökning av ett stadskvarter inom fornlämning 50, Jönköpings stad i Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1995:14. Jönköping.

Röjder, Ingvar. 2014. *Slottsgatan vid läns museet. Arkeologisk förundersökning av del av RAÄ-nr 50:2, med anledning av åtgärder i gatumark i Slottsgatan, Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2014:55. Jönköping.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning görs utifrån Riksantikvarieämbetets praxis för tillämpning av kulturmiljölagen (KML). Lämningsstyperna och deras bedömning redovisas i den så kallade *Lämningsstyplistan* som är upprättad och ajourhållen av Riksantikvarieämbetet. Länsstyrelsen gör den slutliga bedömningen inom ett uppdrag.

Fornlämning

Fornlämning är en lämning som är skyddad enligt kulturmiljölagen. För att kunna bedömas som fornlämning måste den vara äldre än 1850. Tre kriterier måste också vara uppfyllda; det ska vara en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Övrig kulturhistorisk lämning

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Möjlig fornlämning

Möjlig fornlämning anges för lämningar som kräver vidare utredning för att den antikvariska bedömningen ska kunna fastställas. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte kunnat fastställa lämningens utbredning.

Ingen antikvarisk bedömning

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller helt förstörda. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

Ej fastställd

Den antikvariska bedömningen har inte fastställts. Avser till exempel boplatsslägen där en arkeologisk utredning steg 2 krävs för att eventuellt kunna finna spår som inte är synliga ovan mark.

I samband med installation av ventilkammare i Museiparken samt utbyte av vissa VA-ledningar i parken och omgivande gator har Jönköpings läns museum utfört arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Förutom schaktet för ventilkammaren öppnades åtta schakt vid befintliga ledningar. Två av dessa anslöt till ventilkammaren. I flera schakt observerades endast sentida fyllnadsmassor.

Av största intresse var området söder om Slottsgatan då inga arkeologiska insatser hade tidigare gjorts här. Förutom grunden till stadens ridhus (sedermera Frälsningsarméns hus) som byggdes på 1860-talet observerades inga konstruktioner. Området visade sig bestå av fyllnadsmassor av vilka de äldsta bedömdes ha lagts ut redan på 1600-talet närmast Slottsgatan. I de nedersta skikten hade man i omgångar varvat med granris och sand i hopp om att torrlägga det vattensjuka området intill Munksjön. Bedömningen är att åtminstone inom Museiparken närmast Munksjön har ingen fast byggnation kommit igång före 1800-talets andra halva.

